

РОЗДІЛ III. СВІТОВА ЛІТЕРАТУРА В КОНТЕКСТІ КУЛЬТУРИ

Катерина Палій

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1991-2937>

Світлана Астахова

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4690-7006>

DOI 10.31558/1815-3070.2020.40.2.14

УДК 821.161.1.09:94(37)]Брюсов

СТАРОДАВНІЙ РИМ У ХУДОЖНЬОМУ ПІЗНАННІ В. БРЮСОВА

У статті розглядається ліричний доробок В. Брюсова, чільне місце приділяється історичним і міфологічним персонажам, яким поет надає сучасного трактування. Простежується вплив історико-літературного контексту на створення героїчних образів. Особлива увага приділяється художнім прийомам та методам у творчому доробку митця. Досліджується художнє бачення В. Брюсова, проблема організації ліричних творів, в яких використовуються історичні образи і події, нерідко міфологізовані, які стали особливою призмою для зображення сучасності. Визначаються художні домінанти образів поета у збірниках і циклах різних років.

Ключові слова: історизм, лірика, мотив, образ, традиція, антологія, поетика, інновація.

Тривалий час, внаслідок ідеологічних обмежень, творчість В. Брюсова не переглядалася. Лише нещодавно дослідники і літературознавці, повернувшись до спадщини поета, почали вивчати його більш об'єктивно і ґрунтовно, але на сьогодні не всі аспекти брьосознавства розкриті повною мірою.

Актуальність наукового дослідження обумовлена необхідністю перегляду поетичного доробку митця з позицій сучасної науки, а також важливістю дослідження індивідуальних відкриттів письменників в парадигмі Срібного століття.

Творчість В. Брюсова була об'єктом вивчення багатьох літературознавців, які внесли вагомий внесок в осмислення поетичного доробку художника. В їхніх працях приділено увагу поетичній мові письменника, класичним традиціям в його ліриці, образній системі творів, праці біографічного характеру В. Брюсова. З огляду на посилення інтересу до художньої літератури Срібного століття збільшився й інтерес до спадщини В. Брюсова, але, як і раніше, наразі про нього немає системних досліджень, а багато проблем його творчості залишаються невирішеними. Ось чому необхідно цілісно розглянути поетичну спадщину письменника в аспекті мотивної організації його лірики з поглядів історичного начала і сучасності.

Мета роботи, яка полягає в тому, щоб виявити особливості образної системи в ліричному доробку поета, передбачає виконання наступних **завдань:** простежити еволюцію історичних мотивів стародавньої культури у творчості В. Брюсова, проаналізувавши збірники і цикли творів на всіх етапах творчості митця; розглянути образну систему та прослідкувати її кореляцію із історичним колоритом і сучасністю; зрозуміти закономірності зміни культур, сенс діянь людства і розвитку історії загалом.

Об'єктом дослідження є лірика В. Брюсова – збірки віршів «Венок» (1904–1905), «Зеркало теней» (1909–1912), «Девятая камена» (1915–1917), «В такие дни» (1919–1920) та інші.

Предметом дослідження – еволюція історичних мотивів та їхнє відбиття у творчості митця, а також індивідуальний стиль поета.

Для реалізації поставленої мети і завдань використовується комплексний підхід, заснований на синтезі різних **методів** і підходів: історико-гносеологічного, порівняльно-історичного, структурного, типологічного, системного.

Історико-гносеологічний метод надав змогу виявити генезис і трансформацію історичних мотивів в ліриці В. Брюсова. Порівняльно-історичний метод сприяв розгляду мотивної організації лірики поета в контексті сучасних йому тенденцій, напрямів і течій. Структурний метод дав можливість встановити особливості мотивної структури творів В. Брюсова, способи вираження мотивів в художньому тексті. Типологічний метод дав змогу виявити мотивно-тематичні комплекси в творчості В. Брюсова, а також вивчити лірику В. Брюсова в контексті парадигми Срібного століття.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що у статті вперше комплексно досліджуються історичні і міфологічні персонажі, яким поет надає сучасне трактування, «вдихає в них життя сьогодення». Визначаються основні мотивно-тематичні комплекси в творчості В. Брюсова («еллінізм», «Стародавній Рим», «занепад», «історія та сучасність»), в рамках яких розглядаються семантика, функції і динаміка історичних мотивів письменника (Стародавня Греція, Стародавній Рим). Характеризується образ ліричного героя В. Брюсова і його кореляція із сучасністю і мотивною системою поета.

Теоретична і практична цінність отриманих результатів полягає в уточненні поняття «історизм», а також в розширенні методології дослідження історичного мотиву в ліричному тексті.

Результати дослідження можуть бути використані у процесі викладання історії художньої літератури кінця ХІХ – початку ХХ століття, а також під час підготовки підручників і навчальних посібників для середніх і вищих навчальних закладів.

Творчість В. Брюсова насичена і різноманітна, варто зазначити, що поет звертається до різних тем, які тісно корелювали із сучасністю. Підтвердженням цього інтересу митця до далекого минулого є цикли віршів «Любимцы веков», «Баллады», «Правда вечная кумиров», «Властительные тени» та інші.

Проте стародавність не відводила поета від реального світу, а швидше наближала до нього, поглиблювала і пояснювала сьогодення. Пожвавлення інтересу до епох перелому, зміни віків і тисячоліть пов'язано із усвідомленням поетом краху цінностей, що йдуть, відчуттям «кінця світу», есхатологічними наляштуваннями і потребою знайти вихід через сферу культури.

В. Брюсов захоплювався силою і мужністю полководців, царів, героїв Стародавнього Риму. Письменник прославляє римських полководців Антонія і Юлія Цезаря, зводячи їх в ідеал сильних осіб, а сучасну владу критикує за те, що вона не здатна забезпечити порядок і мир. Російсько-японська війна призве-

ла поета до глибокого розчарування, але водночас у ліричного героя В. Брюсова з'являється стимул рухатися вперед, через усі біди і катастрофи. Це і спричинило створення героїчних образів і в розробці героїчних мотивів з історії Стародавнього Риму. В. Брюсов писав Г. І. Чулкову стосовно циклу «Правда вечная кумиров»: «Это античные образы, оживленные, однако, современной душой» (Чулков 324).

Д. Є. Максимов підкреслив, що «идеалом В. Брюсова, претворенным в его лирике, становится напряжение и подъем жизненных сил во всех сферах их возможных проявлений. И самую высшую форму напряжения В. Брюсов видел в героике. Отсюда последовательно реализуемое желание В. Брюсова связать свою поэзию с героическим содержанием древних эпох, и прежде всего с римской и греческой античностью» (Максимов 91). «Античные мифы обладают среди нас и поныне совершенно исключительной живучестью и силой, – зазначав І. Анненський. – Благодаря античным мифам возникала та категория героизма, без которой в нашем творчестве, вероятно, не образовалось бы ни поэмы, ни трагедии, ни романа» [Анненский 6].

В. Брюсов описував долі людей стародавніх цивілізацій, в житті цих людей поет шукав сучасність. Водночас він проводив безліч аналогій і зіставляв сучасне життя і сучасний світ зі стародавніми цивілізаціями. Отже, більшість його творів насичена історичними і героїчними образами стародавніх цивілізацій – Антоній, Клеопатра, Юлій Цезар, Сула і багато інших.

Історія римської цивілізації досить складна і неоднозначна. Рим – це держава, його культура, увесь життєвий устрій, а головне – сильні, вольові люди, пристрасні, справедливі, мужні протиставляються В. Брюсовим безвільній інтелігенції, усьому слабкому і нікчемному у громадському ладі царської Росії напередодні Першої світової війни.

Поезія В. Брюсова насичена як грецькою, так і римською тематикою. Якщо грецька тема втілена в більшості ліричних творів, то римська – у більшості прозаїчних, але не виключенням є і деякі ліричні твори, в яких простежуються мотиви, пов'язані з римською культурою і її традиціями. В основному поет зображував епоху Римської імперії в період занепаду культури.

Грецька тема була представлена в поезії письменника не менш широко і монументально, ніж римська, хоча за своїм душевним складом і утворенням В. Брюсов не був «еліністом» і не відчував грецький світ настільки гостро і проникливо, як умів відчувати римську культуру і пов'язану з нею культуру романських народів (Максимов 93).

В. Шервинський зазначає, що «поэзию В. Брюсова насыщают образы античного мира, в частности Рима. Имена римских полководцев, богов, героев, исторических деятелей, римская топонимика неизменно наполняют стихи писателя, особенно в пору его высшего поэтического подъема» (Шервинский 12–13).

У віршах, які присвячені римській тематиці, найбільше вражають масштаби людських пристрастей, що вирували в Стародавньому Римі, класична точність в зображенні «римської душі», акцент на її тверезості і раціоналістичній ясності. Поет неодноразово звертався до античного світу на межі його загибелі,

ця традиція «загибелі античного світу» ставала об'єктом опису в багатьох ліричних творах протягом усієї творчості письменника.

Образи носіїв могутньої пристрасті, геніальних провидців, безсмертних творців виступали, передусім, живим докором прагматичній буржуазній сучасності. Крім того, вони втілювали думки і почуття самого автора. Іноді В. Брюсов перекидав такий «місток» від «вічних кумирів» до самого себе («Антоній», 1905):

«О, дай мне жребий тот же вынуть,
И в час, когда не кончен бой,
Как беглецу, корабль свой кинуть
Вслед за египетской кормой!» [Брюсов 393].

У збірці віршів «Венок» (цикл «Правда вечная кумиров») є твір, присвячений одному із тріумфірів, поділивших після смерті Цезаря управління Римською державою. Вірш, названий ім'ям закоханого в єгипетську царицю Клеопатру, який через кохання до неї знехтував своїм державним боргом. Клеопатра показана нескінченно привабливою жінкою, що зачаровує чоловіків. Герой вірша «Антоній», який готовий загинути заради перемагаючої сили кохання, є прикладом прояву високої пристрасті.

Образ Антонія привертав В. Брюсова ще в юності. Характерним в цьому плані є вірш «Антоній». Він написаний в квітні 1905 року. Для неоромантичної свідомості було характерним схилення перед будь-якою силою, зокрема і перед силою любовної пристрасті. Цей вірш – один із найбільш значних і характерних творів зрілого поета. Сюжет його пов'язаний з подіями Римської імперії 40–30-х років до н. е. Антоній закохався в єгипетську царицю Клеопатру так пристрасно, що в момент битви кинув свій флот і війська і «погнався» за коханою, що відступала зі своїми кораблями під натиском римського війська. Любовна пристрасть Антонія виявилася вищою за вирішальну битву за світове панування.

«Боролись за народ трибуны
И императоры – за власть,
Но ты, прекрасный, вечно юный,
Один алтарь поставил – страсть!
Победный лавр, и скипетр вселенной,
И ратей пролиту кровью
Ты бросил на весы, надменный, –
И перевесила любовь!» [Брюсов 392–393].

«Когда вершились судьбы мира», Антоній проміняв на поцілунок «венец и пурпур триумвира». Ліричний герой заздрить римському герою, при цьому готовий повторити його вчинок:

«О, дай мне жребий тот же вынуть,
И в час, когда не кончен бой,
Как беглецу, корабль свой кинуть
Вслед за египетской кормой!» [Брюсов 392–393].

Людей великих пристрастей, неприборканості в своїх бажаннях, що діють без оглядки, які віддають себе в повну владу великих почуттів, В. Брюсов ста-

вив на одному рівні з людьми, які виокремлюються на державному, історичному поприщі.

С. С. Орлов у статті «В ритмах нынешнего дня» зауважив на тому, що «во многом для него эти «любимцы веков» – персонифицированные идеи страстей человеческих, символы Власти, ненависти, Любви, Злобы, Богатства, Гордости, Славы, Свободы в социальном свете тех лет, в которые вступала Россия, становясь из феодальной капиталистической промышленной державой» [Орлов 208].

Д. Д. Благой зазначив, що в присвячених історичному минулому віршах В. Брюсова можна розрізнити «две серии» образов. Некоторые из исторических деятелей обращают все свои устремления к славе (таков Цезарь, переходящий Рубикон), но на равных правах с ними фигурируют люди, безоглядно жертвующие славой ради любви (таков Антоний, променявший «на поцелуй» «венец и пурпур триумвира») [Благой 593–594].

В історичній героїці В. Брюсова, безсумнівно, висловилися і типові для модернізму неоромантичні мотиви (зокрема, у вірші «Юлий Цезарь» сильна особистість диктатора торжествує над консулами і сенаторами, які характеризуються автором як «выродки былых времен»). Історична героїка В. Брюсова складна і різноманітна – перелік втілюючих її віршів показує, що поет часто досягав дуже великої філософсько-етичної та історичної висоти.

Ще одним римським полководцем, якого прославляє поет, є Юлій Цезар. У вірші «Юлий Цезарь» (1905) В. Брюсов звеличує римського діяча, він силою зброї змусив ворогів підкоритися його владі. Після поразки, завданої римському війську парфянами в 53 році до н. е., в Римі почалися заворушення. Зіткнулися різні партії, Юлій Цезар не погодився із рішенням сенату і очолив військо, щоб встановити твердий режим єдиновладдя:

«Они кричат: за нами право!

Они клянут: ты бунтовщик,

Ты поднял стяг войны кровавой,

На брата брата ты воздвиг!

Но вы, что сделали вы с Римом,

Вы, консулы, и ты, сенат!

О вашем гнете нестерпимом

И камни улиц говорят!

Вы мне твердите о народе,

Зовете охранять покой...» [Брюсов 427].

Вірш В. Брюсова «Юлий Цезарь» написаний в дусі символізму: через «туман истории» (О. Білий) автор прагнув подати відбиття сучасності. В. Брюсов схилявся перед сильною особистістю, яка могла навести порядок в управлінні державою. У Росії після російсько-японської війни і цусімської трагедії почався масовий революційний рух, сприйнятий поетом як хаос. Отже, у вірші «Юлий Цезарь» В. Брюсов стверджує ідею сильної особистості, протиставляючи їй хаос сучасної Росії. Водночас вірш спрямовано проти «выродков былых времен» – консерваторів, дурних і бездарних державних діячів.

В. Брюсов часто проводив паралелі між образами зі стародавнього і сучасного світу, залучаючи в свої вірші імена богів, царів, тріумвірів, полководців, царів та інших сильних особистостей. Поет звертав увагу на сильних героїв, які відзначені не лише в історії, а й високими, людськими якостями. Також у В. Брюсова є вірші, в яких він поетизував образи героїв або міфологічних персонажів, гордих і холодних, злих, шалених, байдужих до людей. Ці образи підіймалися над сучасною міщанською цивілізацією естетично, яскравістю і силою, але, звичайно, не протиставляли їй всю повноту свого духовного змісту.

Історія людей і епох, зокрема Стародавнього Риму, реконструйована в збірці віршів «Сны человечества» (1909–1911).

У цьому збірнику письменник втілює свій задум з приводу вивчення «души человеческой». Він поринає у далеке минуле, вивчаючи поезію первісних людей, поетів східної й античної давнини, поетів середньовіччя, Персії, Китаю, Японії та інших країн. Але найголовніше, про що не забуває В. Брюсов, – це культура, традиції і життя Стародавнього Риму.

Отже, особливістю художнього бачення В. Брюсова було використання історичних образів і подій, нерідко міфологізованих, які стали особливою призмою для зображення сучасності. Античні мотиви є наскрізними у творчості письменника. Вони органічно переплітаються з іншими мотивами (наприклад, зі східними, мотивами скандинавського епосу, біблійними тощо), які належать до мотивно-тематичного комплексу давнини. Відчуваючи духовну кризу сучасності, подрібнення людських пристрастей і надмірний прагматизм співвітчизників, В. Брюсов виявляв великий інтерес до створення сильних і яскравих характерів, які він знаходив у минулому Стародавньої Греції та Стародавнього Риму. Використовуючи прийом «поетичної реконструкції», поет «оживляє» образи Еллади, надаючи їм сучасного звучання (Орфей, Еврідіка, Одиссей, Каліпсо, Аріадна, Тезей, Ясон, Медея, Дедал, Ікар та ін.).

Процес успадкування духовних цінностей і народження нових культурних форм поет розглядав на матеріалі історії елліністичної цивілізації. В орбіту її впливу потрапила і значна частина стародавніх держав Заходу і Сходу, серед яких була і Вірменія. Згідно з історико-художньою концепцією В. Брюсова, Вірменія увібрала в себе різні культурні впливи «в синтезі Заходу і Сходу». Ці погляди письменника знайшли втілення в переплетенні різноманітних мотивів давнини в циклі «Армения». Серед них домінують мотиви героїзму, мужності і стійкості вірменського народу. Вірменський герой Тигран Великий в уявленні В. Брюсова зображений освіченим правителем елліністичного типу, відкритим до культурних традицій інших народів. Саме він, за словами художника, надав «армянской мощи» еллінської краси. За словами В. Брюсова, «умирающая Греция передала свое наследие многим другим странам». Мотив відродження еллінізму ідеалів надає гуманістичний сенс багатьом віршам. Поет вірить у відновлення ідеалів Стародавньої Греції в нову епоху, хоча вона і викликала у нього глибоке занепокоєння.

У творчості В. Брюсова створена також велика галерея образів видатних полководців, правителів, історичних діячів з епохи Стародавнього Риму, навко-

ло яких сконцентровані героїко-патріотичні мотиви (захисту держави, громадського обов'язку, мужності і доблесті в боротьбі з ворогами тощо). Зображуючи долі людей тих далеких часів, В. Брюсов шукав аналогії із сучасною йому епохою, порівнюючи навколишню дійсність з величними образами і подіями Стародавнього Риму. Сильні і вольові персонажі з історії культури Стародавнього Риму в художній свідомості В. Брюсова були протиставлені всьому духовно низинному і морально слабкому, громадському хаосу і занепаду на межі XIX–XX ст. У зображенні історичних діячів і відомих подій В. Брюсов спирався не тільки на документальні джерела, а й на міфи, що втілювалися у низці міфологічних мотивів, метою яких було створення ореолу героїки навколо певного образу (Антоній, Клеопатра, Юлій Цезар, Сулла та ін.). Однак поет вдається не тільки до «поэтической реконструкции» історичного колориту, окремих деталей, але і до створення виразного «психологического рисунка» – рухів душі, пристрастей, протиріч персонажів, які ставали, згідно з концепцією художника, доктором бездуховної сучасності. У мотивно-тематичному комплексі «Древний Рим», окрім героїко-патріотичних мотивів (історичних і міфологічних) значну роль відіграють і психологічні мотиви (людські пристрасті, любов на межі життя і смерті, жереб долі, жертвність тощо), як наприклад у вірші «Антоний» та ін. Героїко-патріотичні мотиви часто поєднуються з психологічними, що приводить до ефекту «оживлення далеких времен и событий в человеческих образах» (В. Брюсов). Мотиви давньогрецької і давньоримської історії та культури знайшли відбиття не тільки в образах, деталях, мові, але і в жанрово-стильовій організації творів, в яких поет розвивав античні форми (ода, гімн, елегія, антологія та ін.).

Література

1. Анненский И. Ф. Античный миф в современной французской поэзии. Москва: СПб., 1908. 39 с.
2. Благой Д. Д. Валерий Брюсов. *Литературная энциклопедия: в 11-ти т.* Москва, 1930. Т. 1. С. 593–606.
3. Брюсов В. Я. Собрание сочинений: в 7-ми т. Москва: Худож. лит., 1973. Т. 1. 672 с.
4. Брюсов В. Я. Собрание сочинений: в 7-ми т. Москва: Худож. лит., 1973. Т. 2. 496 с.
5. Максимов Д. Е. Русские поэты начала века. Ленинград: Советский писатель, 1986. 400 с.
6. Максимов Д. Е. Поэзия В. Брюсова. Ленинград: Гослитиздат, 1940. 300 с.
7. Орлов С. В. О поэзии В. Брюсова. *Октябрь*. Москва, 1975. № 10. С. 206–213.
8. Плутарх. Сравнительное жизнеописание. Москва, 1963. Т. 2. 348 с.
9. Чулков Г. И. Годы странствий. Москва: «Федерация», 1930. С. 324.
10. Шервинский С. В. Валерий Брюсов. *Литературное наследство*. Москва, 1976. Т. 85. С. 7–22.

References

1. Annenskiy I. F. *Antichnyy mif v sovremennoy frantsuzskoy poezii (The Ancient myth in modern French poetry)*. M. : SPb., 1908. 39 p.
2. Blagoy D. D. Valeriy Bryusov (Valeriy Bryusov). *Literaturnaya entsiklopediya : v 11 t. (Literary encyclopedia)*. M., 1930. T. 1. P. 593–606.
3. Bryusov V. Y. *Sobranie sochineniy : v 7 t. (Collection of essays)*. M. : Hudozh. lit., 1973. T. 1. 672 p.

4. Bryusov V. Y. *Sobranie sochineniy : v 7 t. (Collection of essays)*. M. : Hudozh. lit., 1973. T. 2. 496 p.
5. Maksimov D. E. *Russkie poety nachala veka (Russian poets of the beginning of the century)*. L. : Sovetskiy pisatel, 1986. 400 s.
6. Maksimov D. E. (*Poeziya Bryusov's poetry V. Bryusova*). L. : Goslitizdat, 1940. 300 p.
7. Orlov S. V. O poezii V. Bryusova. Oktyabr (About Bryusov's poetry). *Oktyabr*. M., 1975. № 10. P. 206–213.
8. Plutarh. *Sravnitelnoe zhizneopisanie (Comparative biography)*. M., 1963. T. 2. 348 p.
9. Chulkov G. I. Godyi stranstviy (Years of wandering). M. : "Federatsiya", 1930. P. 324.
10. Shervinskiy S. V. Valeriy Bryusov (Valeriy Bryusov). *Literaturnoe nasledstvo (Literary heritage)*. M., 1976. T. 85. S. 7–22.

ANCIENT ROME IN V. BRYUSOV'S ARTISTIC COGNITION

Katerina Palii

Germanic Philology and Translation Department, National University "Yuri Kondratyuk Poltava Polytechnic", Poltava, Ukraine.

Svitlana Astakhova

Germanic Philology and Translation Department, National University "Yuri Kondratyuk Poltava Polytechnic", Poltava, Ukraine.

Abstract

Background: In modern literary criticism the researchers actively look through creative heritage of the writer, carry out search of new methods of comprehension of his creativity, and, especially, in studying of historical heritage. There are many unresolved issues that concern the modern literary critic. In this regard, there was a need to review the legacy of the writer, to analyze the lyrical features, to study the critical approaches of researchers and their analysis of the poetics of V. Bryusov, to determine historical and mythological characters and their modern interpretation.

Purpose: to observe the influence of the historical and literary context for creating images of the characters of the writer.

Results: In V. Bryusov's creativity the big gallery of images of outstanding commanders, governors, historical figures round which geroiko-patriotic motives are concentrated (protection of the state, a public debt, courage and valor in fight against enemies, etc.). Representing destinies of people of those far times, V. Bryusov looked for analogies with modern to him an era, comparing surrounding reality to majestic images and events of Ancient Rome. Strong and strong-willed characters from cultural history of Ancient Rome in art consciousness of V. Bryusov were opposed to everything to spiritually low and morally weak, public chaos and decline at a boundary of the XIX–XX centuries. In delineation of historical figures and known events V. Bryusov leaned not only on documentary sources, but also on myths that was embodied in a number of mythological motives which purpose was a creation of an aura of heroics round this or that image (Anthony, Cleopatra, Julius Caesar, Sula, etc.).

Discussion: V. Bryusov had a keen sense of history, therefore, in his lyrics, the concept of "past" is quite powerfully manifested, which is closely related to the concepts of "present" and "future". The writer perceived historical processes through the prism of development and laws of world culture, in the organic connection of images, events and consequences. Therefore, his historical and socio-political motives were projected onto the present, on the search for humanistic ways of developing society.

Keywords: historicism, lyrics, motive, image, tradition, anthology, poetics, innovation.

Vitae. Katerina Palii is a Candidate of Philology, Senior Lecturer of Germanic Philology and Translation Department at National University "Yuri Kondratyuk Poltava Polytechnic". Her areas of interests include comparative linguistics, lexicology, history of the English language, cognitive linguistics, stylistics, literary criticism, foreign literature, history of literature.

Correspondence: e.paliy777@gmail.com

Vitae. Svitlana Astakhova is a Lecturer of Germanic Philology and Translation Department at National University “Yuri Kondratyuk Poltava Polytechnic”. Her areas of interests include lexicology, theoretical phonetics, stylistics, translation studies, foreign literature, German language teaching.

Correspondence: astahova.svitlana64@gmail.com

Надійшла до редакції 07 жовтня 2020 року.
Рекомендована до друку 22 жовтня 2020 року.